

ZUZANNA BENINCASA

Uniwersytet Warszawski

POŻYCZKA MORSKA CALLIMACHUSA - UWAGI NA
MARGINESIE TEKSTU SCAEVOLI D. 45,1,122,1

Pochodzący z dwudziestej ósmej księgi digestów Scaevoli tekst traktujący o pożyczce udzielonej Callimachusowi na zakup towarów transportowanych drogą morską od dawna jest przedmiotem wielu kontrowersji wśród romanistów i historyków prawa zajmujących się zagadnieniem pożyczki morskiej¹.

¹ Por. przede wszystkim U. VON LÜBTOW, *Das Seedarlehen des Callimachus*, [w:] *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*, München 1976, s. 329-349; A. BISCARDI, 'Pecunia traiectica' e 'stipulatio poenae', «Labeo» 24/1978, s. 294-299; F. REINOSO-BARBERO, *El 'foenus nauticum' de Calimaco*, [w:] *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, V, Milano 1984, s. 298-310; J. ROUGÉ, *Prêt et société maritimes dans le monde Romain*, «Memoirs of the American Academy in Rome» 36/1980 (= *The Seaborne Commerce of Ancient Rome: Studies in Archeology and History*, red. J.H. D'ARMS, E.C. KOPF), s. 291-303; A. CASTRESANA HERRERO, *El prestamo marítimo griego y la 'pecunia traiectica romana'*, Salamanca 1982, s. 140-146; CH. KRAMPE, *Der Seedarlehensstreit des Callimachus. D. 45.1.122.1 Scaevola 28 digestorum*, [w:] 'Collatio Iuris Romani', *Études dédiées à Hans Ankum*, Amsterdam 1995, s. 207-222; B. SIRKS, *Sailing in the Off-Season with Reduced Financial Risk*, [w:] 'Speculum Iuris'. *Roman Law as a Reflection of Social and Economic Life in Antiquity*, red. J.-J. AUBERT, B. SIRKS, Ann Arbor 2002, s. 134-150; B. STELZENBERGER, *Kapitalmanagement und Kapitaltransfer im Westen des Römischen Reiches*, Rahden/Westf. 2008 (= «Pharos. Studien zur griechisch-römischen Antike» 23/2008), s. 127-128; Z. BENINCASA, 'Periculi pretium'. *Prawne aspekty ryzyka związanego z podróżami morskimi w starożytnym Rzymie (II w. p.n.e.-II w. n.e.)*, Warszawa 2011, s. 140-144; I. PONTORIERO, *Il prestito marittimo in diritto romano*, Bologna 2011.

D. 45,1,122,1 (Scaev. 28 dig): *Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit a Sticho servo Seii in provincia Syria civitate Beryto usque Brentesium: idque creditum esse in omnes navigii dies ducentos, sub pignoribus et hypothecis mercibus a Beryto comparatis et Brentesium perferendis et quas Brentesio empturus esset et per navem Beryto invecturus: convenitque inter eos, uti, cum Callimachus Brentesium pervenisset, inde intra idus Septembres, quae tunc proximae futurae essent, aliis mercibus emptis et in navem mercis ipse in Syriam per navigium profisciscatur, aut, si intra diem supra scriptam non reparasset merces nec enavigasset de ea civitate, redderet universam continuo pecuniam quasi perfecto navigio et praestaret sumptus omnes prosequentibus eam pecuniam, ut in urbem Romam eam deportarent: eaque sic recte dari fieri fide roganti Sticho servo Lucii Titii promisit Callimachus. et cum ante idus supra scriptas secundum conventionem mercibus in navem impositis cum Erote conservo Stichi quasi in provinciam Syriam perventurus enavigavit: quaesitum est nave submersa, cum secundum cautionem Callimachus merces debito perferendas in nave mansisset eo tempore, quo iam pecuniam Brentesio reddere Romae perferendam deberet, an nihil prosit Erotis consensus, qui cum eo missus erat, cuique nihil amplius de pecunia supra scripta post diem conventionis permissum vel mandatum erat, quam ut eam receptam Romam perferret, et nihilo minus actione ex stipulatu Callimachus de pecunia domino Stichi teneatur. respondit secundum ea quae proponerentur teneri. item quaero, si Callimacho post diem supra scriptam naviganti Eros supra scriptus servus consenserit, an actionem domino suo semel adquisitam adimere potuerit. respondit non potuisse, sed fore exceptioni locum, si servo arbitrium datum esset eam pecuniam quocumque tempore in quavis locum reddi.*

W przykładzie analizowanym przez Scaevolę Callimachus otrzymał od Stichusa, będącego niewolnikiem Seiusa, na okres dwustu dni pożyczkę morską na zakup towarów, które miały być przetransportowane z Bejrutu do Brindisi w południowej Italii i tam sprzedane. Zgodnie z umową pożyczkobiorca miał zakupić za pieniądze uzyskane ze sprzedaży tych towarów inne towary i wrócić z nimi do Bejrutu. Ponadto Callimachus zobowiązał się również stypulacyjnie, iż jeżeli *intra idus*

*Septembres*² nie udałoby mu się zakupić w Brindisi towarów ani wypłynąć w podróż powrotną, do natychmiastowego zwrotu pożyczki do rąk zaufanego niewolnika, Erosa, który miał przetransportować pieniądze do Rzymu na koszt Callimachusa, tak jakby uzgodniona między stronami ekspedycja handlowa dobiegła końca (a więc obowiązek zwrotu dotyczył prawdopodobnie nie tylko kwoty pożyczki, lecz także pełnej wysokości uzgodnionych między stronami odsetek).

W drugiej części omawianego przypadku Scaevola zastanawia się, czy jeżeli Callimachus załadował towary na statek *ante idus* zgodnie z umową i wraz z Erosem *quasi in provinciam Syriam perventurus enavigavit*, to, czy skoro statek zatonął w tym czasie, kiedy należało uznać, iż zgodnie ze stypulacyjnym zabezpieczeniem Callimachus był już zobowiązany do zwrotu pożyczki i przetransportowania jej na swój koszt do Rzymu, to czy ma jakieś znaczenie dla zakresu jego odpowiedzialności zgoda udzielona przez niewolnika Erosa, którego zadaniem było jedynie odebranie od Callimachusa pieniędzy, które miały być przetransportowane do Rzymu. W odpowiedzi stwierdza, że w tym przypadku zgoda niewolnika *cui nihil amplius de pecunia supra scripta post diem conventionis permissum vel mandatatum erat, quam ut eam receptam Romam perferret*, nie ma wpływu na zobowiązanie Callimachusa do zwrotu pożyczki. Kolejne zagadnienie, które rozważa Scaevola, dotyczy modyfikacji wyżej opisanego przypadku, w części dotyczącej upoważnienia Erosa do działania w imieniu swojego właściciela. W przypadku, w którym właściciel Erosa pozostawił w gestii niewolnika decyzję, kiedy i gdzie miałby zażądać

² Zwrot ten przez większość autorów interpretowany jest w tym sensie, iż Callimachus powinien wypłynąć w podróż powrotną do Syrii nie później niż 13 września (a więc w Idy lub wcześniej). Por. m.in.: U. VON LÜBTOW, *op. cit.*, s. 332; G. PURPURA, *Ricerche in tema di prestito marittimo*, [w:] *Studi romanistici in tema di diritto commerciale marittimo*, Palermo 1996, s. 208-209; R. ZIMMERMANN, *The Law of Obligations*, Cape Town 1990, s. 184. Inną interpretację zaproponowali Hans Ankum i Christoph Krampe, którzy jako najpóźniejszą możliwą datę wypłynięcia przez Callimachusa w podróż powrotną wskazują 12 września. Por. H. ANKUM, *Minima di Tabula Pompeiana 13*, «Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique» 33/1988, s. 279, przyp. 42; H. ANKUM, *Quelques observations sur le prêt maritime dans le droit romain préclassique et classique*, [w:] *Symboles*, Athènes 1994, s. 110; CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 211. Na temat interpretacji zwrotu *intra kalendas* por. w szczególności CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 210-211.

zwrotu pieniędzy wraz z odsetkami, zgoda Erosa na kontynuowanie podróży mogłaby zdaniem tego jurysty stanowić podstawę przyznania Callimachusowi zarzutu procesowego przeciwko żądaniu zwrotu pożyczki w sytuacji, w której statek zatonął.

Z uwagi na złożony charakter tekstu D. 45,1,122,1 i wiele kwestii prawnych pojawiających się w rozważaniach Scaevoli, kasus Callimachusa był analizowany pod różnym kątem przez autorów zajmujących się zarówno zagadnieniem pożyczki morskiej, jak i ryzyka związanego z nawigacją w starożytności. Warto też zauważyć, iż jest to jedyny zachowany w Digestach tekst, w którym znajdujemy przykład tak szczegółowych warunków na jakich była udzielana pożyczka na zakup towarów transportowanych drogą morską. W tym kontekście jednym z dyskutowanych zagadnień była autentyczność opisanego przez Scaevolę przypadku, a więc kwestia, na ile opisany w nim stan faktyczny odpowiadał realnemu przypadkowi, z którym zetknął się w swojej praktyce ten jurysta, na ile zaś został wymyślony na potrzeby scholastyczne celem zanalizowania pewnych kwestii związanych z *pecunia nautica*³.

Kolejny aspekt przypadku Callimachusa, który zainspirował romanistów, to zagadnienie zaskarżalności pożyczki morskiej i stipulacji zawartych między właścicielem Stichusa i Callimachusem jako pożyczkobiorcą⁴, przede wszystkim w kontekście umiejscowienia pożyczki morskiej w rzymskim systemie kontraktowym jako kontraktu *sui generis* bądź modyfikacji tradycyjnego kontraktu *mutuum*⁵.

³ Autentyczny charakter przypadku z uwagi na daty określone przez Scaevolę oraz określenie z góry terminu, na jaki została udzielona pożyczka, został zakwestionowany przez Jeana Rougé (J. ROUGÉ, *Prêt et société maritimes...*, s. 294), którego pogląd podzielala L. DE SALVO, *Economia privata e pubblici servizi nell'impero romano. Corpora naviculariorum*, Messina 1992 (= «Kleio. Journal of the Department of History University of South Africa» 5/1992), s. 341-342. Odmiennego zdania byli Boudewijn Sirks, i Christoph Krampe, którzy uznali kasus Callimachusa za oryginalny przykład zaczerpnięty z praktyki. Por. B. SIRKS, *op. cit.*, s. 134-150; CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 218.

⁴ Por. A. BISCARDI, 'Actio pecuniae traiecticiae'. *Contributo alla dottrina delle clausole penali*, Siena 1947 (wyd. 2 – Torino 1974), s. 80-81; F. DE MARTINO, *Sull'actio pecuniae traiecticiae*, «RDN» 10.1/1949, s. 33-34.

⁵ Ivano Pontoriero uznaje „lo straordinario valore” tekstu Scaevoli nie tylko dla zrekonstruowania modeli finansowania handlu morskiego w rzymskiej praktyce

Kazus przedstawiony przez Scaevolę był również istotny z punktu widzenia zagadnienia możliwości ograniczania *periculum creditoris*, a więc ryzyka obciążającego pożyczkodawcę w kontrakcie pożyczki morskiej, poprzez szczegółowe ustalanie trasy podróży morskiej, a także terminu, w którym statek miał przebywać na otwartym morzu, tak by uniknąć tras uznawanych za niebezpieczne oraz żeglugi w miesiącach jesienno-zimowych a więc w okresie uznawanym za okres *mare clausum*, kiedy to, z uwagi na krótsze dni i niesprzyjające warunki pogodowe, ryzyko związane z nawigacją było znacznie większe niż w miesiącach wiosenno-letnich. Istotną rolę dla kontroli ryzyka przez pożyczkodawcę odgrywali również jego agenci, którzy zwyczajowo towarzyszyli pożyczkobiorcy w podróży morskiej i nadzorowali prawidłową realizację postanowień umowy, mogąc być wyposażonymi w uprawnienie do zażądania zwrotu pożyczki w dowolnym miejscu i czasie, jeżeli uznali, iż dalsza realizacja umowy wiąże się dla pożyczkodawcy ze zbyt dużym ryzykiem⁶.

Jednym z szeroko dyskutowanych zagadnień była rekonstrukcja stanu faktycznego, w którym Callimachus pozostał zobowiązany do zwrotu pożyczki, mimo iż statek wraz z towarami zakupionymi za pieniądze pochodzące z pożyczki morskiej zatonął, a więc nie spełnił się warunek *si salva navis pervenerit* umożliwiający pożyczkodawcy wniesienie skargi o zwrot pożyczki. Z jednej strony może bowiem wydawać się, że skoro Callimachus opuścił Brindisi *ante idus* i wyruszył do Syrii (*et cum ante idus supra scriptas secundum conventionem mercibus in navem impositis cum Erote conservo Stichi quasi in provinciam Syriam perventurus enavigavit*), to zastosował się on do postanowień umowy, a więc powinien być zwolniony z obowiązku zwrotu pożyczonych pieniędzy, jeżeli statek

prawnej, ale przede wszystkim dla zagadnienia usytuowania pożyczki morskiej w rzymskim systemie kontraktowym i środków ochrony przysługujących w tym kontrakcie (I. PONTORIERO, *op. cit.*, s. 152). Por. G. Blicharz, *Prawne aspekty finansowania transportu morskiego w starożytnym Rzymie*, «CPH» 64.2/2012, s. 298-301. Tekst Scaevoli jest również interesujący z punktu widzenia ochrony procesowej pożyczkodawcy w kontrakcie pożyczki morskiej i dodatkowych zabezpieczeń w postaci zastawu ustanawianego na towarach nabytych ze środków pochodzących z pożyczki. Na temat zastawu jako zabezpieczenia roszczenia o zwrot pożyczki morskiej por. R. MENTXAKA, *La pignoración de colectividades en el derecho romano clásico*, Bilbao 1986.

⁶ Por. Z. BENINCASA, *op. cit.*, s. 144-146.

zatonął w drodze powrotnej. Ponieważ jednak Scaveola ostatecznie uznaje, iż właściciel Erosa ma skargę do Callimachusa, wielu autorów starało się uzasadnić istnienie tego roszczenia nieprawidłową realizacją postanowień kontraktu przez tego ostatniego⁷.

Aby wyjaśnić tę nielogiczność, niektórzy autorzy, uznając, iż tekst ten został w znacznym stopniu zmodyfikowany przez kompilatorów justyniańskich, proponowali korektę fragmentu w części zaczynającej się od słów: *et cum ante idus*⁸.

Zakładając autentyczny charakter tekstu, jedną z propozycji interpretacji było przyjęcie, iż Callimachus co prawda wyruszył w podróż powrotną do Syrii w umówionym terminie, ale po drodze zboczył z trasy⁹. Według innej interpretacji zaś tylko część towarów została przez Callimachusa wysłana *ante idus*, podczas gdy pozostała część wypłynęła z Brindisi do Syrii w terminie późniejszym¹⁰. Gianfranco Purpura z kolei zasugerował, iż powodem, dla którego pomimo zatonięcia statku Callimachus był zobowiązany do zwrotu pożyczki, było nie przekroczenie terminu wypłynięcia w podróż powrotną, ale zatonięcie statku po upływie terminu dwustu dni, na który został zawarty kontrakt¹¹. Podobnie według Boudewijna Sirksa, powodem uznania, iż Callimachus – chociaż wypłynął z Brindisi *intra idus* – nie zastosował się do postanowień kontraktu, było przekroczenie przez Callimachusa terminu dwustu dni, czyli terminu, w którym pożyczkodawca był obciążony ryzykiem związanym z nawigacją. Autor ten uważa, iż odwołanie się w kontrakcie do *navigii dies ducentos* powinno być interpretowane nie jako określenie terminu trwania żegluga na uzgodnionej trasie (czas

⁷ Odnośnie do rekonstrukcji tekstu Scaevoli, w tym korekty, poczynając od słów *ante idus*, por. przede wszystkim U. VON LÜBTOW, *op. cit.*, s. 330-348; CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 213, przyp. 25-29; I. PONTORIERO, *op. cit.*, s. 138-139.

⁸ CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 213, przyp. 25-29.

⁹ Por. literatura cytowana w: CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 220, przyp. 58, oraz B. SIRKS, *op. cit.*, s. 144. Zdaniem Christopha Krampego jednak zwrot *quasi in provinciam Syriam perventurus* nie może być interpretowany w tym sensie, iż Callimachus zboczył z ustalonej trasy podróży, a jedynie odnoszący się do późniejszego zatonięcia statku.

¹⁰ L. GOLDSCHMIDT, *Untersuchungen zu l. 122 § 1 D. de V.O. [45,1]*, Heidelberg 1855, s. 29 i n.

¹¹ G. PURPURA, *op. cit.*, s. 213-214; CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 220.

potrzebny na przepłynięcie z Bejrutu do Brindisi i z powrotem), ale jako określenie ram czasowych, w których żegluga była uznawana za bezpieczną i w których pożyczkobiorca zobowiązany był odbyć podróż na umówionej trasie. Skutkiem takiego zastrzeżenia było zwolnienie pożyczkodawcy z ryzyka utraty zainwestowanego kapitału po upływie tego terminu w okresie zimowym, kiedy żegluga była nieporównanie bardziej ryzykowna niż w okresie, w którym morze było dostępne dla żeglugi¹². Przyjmując taką interpretację, należy uznać, iż Callimachus, chociaż wypłynął z Brindisi *intra idus Septembres*, w czasie podróży powrotnej przekroczył termin dwustu dni, w którym zgodnie z umową ryzyko zatonięcia statku brał na siebie wierzyciel, co spowodowało, iż stał się zobowiązany do zwrotu pożyczki, bez względu na to, czy warunek *si salva navis pervenerit* został spełniony.

Odminną od dotychczasowych interpretację przedstawił Christoph Krampe, którego zdaniem powodem niedotrzymania warunków kontraktu była odmienna interpretacja przez strony zwrotu *intra idus Septembres*, jako terminu, którego upływanie przed wyruszeniem w podróż powrotną zobowiązywało Callimachusa do natychmiastowego zwrotu pożyczki wraz z odsetkami. Autor ten założył, iż Callimachus jako ostatni dzień terminu uznawał 13 września, podczas gdy dla wierzyciela, którego pogląd podzielał też Scaevola, ostatnim dniem był 12 września. Jeżeli więc Callimachus wypłynął z Brindisi do Bejrutu 13 września, to zgodnie z zawężającą interpretacją zwrotu *intra idus Septembres* naruszył postanowienia kontraktu, chociaż subiektywnie był przekonany, iż zastosował się do treści *conventio*¹³.

Interesującą hipotezę zaproponowała również Rosa Mentxaka, której zdaniem, ponieważ termin dwustu dni zastrzeżony w kontrakcie pozwalał *de facto* na zrealizowanie nie jednej, ale dwóch podróży na trasie Bejrut-Brindisi i z powrotem, być może termin id wrześniowych odnosił się właśnie do drugiej z podróży handlowych, w którą Callimachusowi nie wolno było wyruszyć po tej dacie¹⁴.

¹² Por. B. SIRKS, *op. cit.*, s. 134-150.

¹³ CH. KRAMPE, *op. cit.*, w szczególności s. 212-218, 220-222.

¹⁴ Por. R. MENTXAKA, *op. cit.*, s. 240-245.

Można jednak zadać sobie pytanie, czy rzeczywiście ustalenie powodu, dla którego Callimachus nie wywiązał się z zobowiązań podjętych w stypulacji złożonej Stichusowi, ma aż takie znaczenie dla interpretacji tekstu Scaevoli.

Należy zauważyć, iż tekst Scaevoli składa się w pewnym sensie z dwóch części: w pierwszej części jurysta przedstawia stan faktyczny, a więc okoliczności zawarcia kontraktu pożyczki morskiej między Stichusem a Callimachusem oraz warunki, na których właściciel Stichusa udostępnił kredyt Callimachusowi, i drugiej części, stanowiącej meritum kazusu, zaczynającej się *quaesitum est*, w której Scaevola analizuje zagadnienie wpływu zgody agenta wierzyciela na zakres zobowiązania pożyczkobiorcy do zwrotu pożyczki. Można uznać, że pierwsza część stanowi zatem jedynie wprowadzenie do analizowanego przez Scaevolę zagadnienia, ponieważ zawiera informacje dotyczące postanowień kontraktu zawartego między stronami, istotne z punktu widzenia analizy możliwości ich modyfikacji przez agenta pożyczkodawcy i ewentualnego wpływu takiej modyfikacji na zobowiązanie pożyczkobiorcy do zwrotu kredytu.

Zgodnie z informacjami przekazanymi przez Scaevolę, Callimachus zawarł ze Stichusem, niewolnikiem będącym własnością Seiusa w Bejrucie, umowę pożyczki morskiej (*pecunia nautica*) na sfinansowanie podróży z Bejrutu do Brindisi na okres 200 dni. Jako zabezpieczenie tej pożyczki został ustanowiony zastaw na towarach zakupionych ze środków pochodzących z pożyczki i transportowanych z Bejrutu do Brindisi oraz tych zakupionych w Brindisi, które miały być przewiezione do Bejrutu. Termin ten, jak słusznie sugeruje Sirks, mógł mieć związek z okresem, w którym uznawano żeglugę na najbezpieczniejszą, bowiem Callimachus miał wypłynąć w podróż powrotną *intrae idus Septembres, quae tunc proximae futurae essent*, a więc przed 14 września – datą, która według Vegetiusa kończyła okres *secura navigatio* i rozpoczynała okres *navigatio insegura*, po którym teoretycznie morze było zamknięte dla żeglugi¹⁵.

¹⁵ Okres bezpieczny dla żeglugi, w zależności od przyjętej interpretacji, zaczynał się albo 27 maja i trwał do 14 września, albo trwał od 10 marca do 11 listopada. Biorąc

Ponadto pożyczkodawca zastrzegł sobie natychmiastowy zwrot kwoty pożyczki wraz z całością należnych odsetek, jeżeli Callimachus nie zdołałby wypłynąć w podróż powrotną do Bejrutu do najbliższych id wrześnieowych.

Jak relacjonuje dalej Scaevola, Callimachus załadował uzgodnione towary na statek *intra idus* i wyruszył w podróż powrotną *quasi in provinciam Syriam perventurus enavigavit*, zabierając ze sobą *conservus Stichi* – Erosa.

Na tym kończy się część opisowa przypadku, a w dalszej części Scaevola przechodzi do właściwego pytania, a więc kwestii, czy jeżeli statek zatonął w tym czasie, kiedy zgodnie z postanowieniami umowy Callimachus był już zobowiązany do zwrotu pożyczki wraz z odsetkami i przetransportowania jej na swój koszt do Rzymu, to czy zgoda udzielona przez Erosa, którego jedynym zadaniem było przyjęcie zwrotu pożyczki od Callimachusa i przekazanie pieniędzy do Rzymu, będzie miała jakiś

pod uwagę dłuższy z tych terminów, trwający około dwustu czterdziestu dni, możliwe staje się, iż określenie terminu, na jaki zawarty został kontrakt, miało związek właśnie z terminami, w których morze było otwarte dla żeglugi. Veget., *De re militari* 4,39: *Sequitur mensum dierumque tractatus. Neque enim integro anno vis atque acerbitas maris patitur navigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubii, reliqui classibus intractabiles sunt lege naturae. Pachone decurso, id est post ortum Pliadum, a die VI. kal. Iunias usque in Arcturi ortum, id est in diem VIII. decimum kal. Octobres, secura navigatio creditur, quia aestatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur; post hoc tempus usque in tertium idus Novembres incerta navigatio est et discrimini propior propterea, quia post idus Septembres oritur Arcturus, vehementissimum sidues, et VIII. kal. Octobres aequinoctialis evenit acerba tempestas, circa nonas vero Octobres aeduli pluviales, V. idus eisdem Taurus. A Novembri autem mense crebris tempestatibus navigia conturbat Vergiliarum hiemalis occasus. Ex die igitur tertio idus Novembres usque in diem sextum idus Martias maria clauduntur. Nam lux minima noxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum imbri uel nivibus geminata saevitia non solum classes a pelago sed etiam commeantes a terrestri itinere deturbat. Post natalem vero, ut ita dicam, navigationis, qui sollempni certamine publicoque spectaculo multarum urbium celebratur, plurimorum siderum ipsiusque temporis ratione usque in idus Maias periculose maria temptantur, non quo negotiatorum cesserit industria, sed quia maior adhibenda cautela est, quando exercitus navigat cum liburnis, quam cum privatarum mercium festinat audacia.* Por. J. ROUGÉ, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire romain*, Paris 1966, s. 32-33; E. CASTRESANA HERRERO, *op. cit.*, s. 31 przyp. 86; CH. KRAMPE, *op. cit.*, s. 220-222.

wpływ na możliwość żądania zwrotu pożyczki morskiej. W odpowiedzi stwierdza, że nie będzie miała wpływu i Callimachus, pomimo iż statek z towarami zakupionymi ze środków pochodzących z pożyczki zatonął, właściciel Stichusa zachowa przysługujące mu roszczenie o zwrot pożyczki. W dalszej części merytorycznej kazusu Scaevola zapytuje, czy jeżeli niewolnik miałby dyskrecyjną władzę do zażądania zwrotu pożyczki w dowolnym czasie i miejscu, wówczas jego zgoda na wyruszenie w podróż powrotną po terminie przewidzianym w umowie miałyby wpływ na utratę możliwości żądania zwrotu pożyczki przez wierzyciela. Podobnie w tym przypadku udziela on odpowiedzi negatywnej, ale stwierdza, że pomimo iż pożyczkobiorca byłby zobowiązany do zwrotu pożyczki, jednak mógłby bronić się zarzutem procesowym przeciwko żądaniu pożyczkodawcy.

Jak się wydaje zatem, główny problem będący przedmiotem rozważań Scaevoli dotyczył możliwości modyfikacji oryginalnego zobowiązania kontraktowego z pożyczki morskiej przez agenta wierzyciela. W obu analizowanych przypadkach Callimachus był już zobowiązany do natychmiastowego zwrotu pożyczki, co jak wynika z informacji przedstawionych w pierwszej części kazusu, miało nastąpić, jeżeli *intra idus Septembres* nie udało mu się załadować towary na statek i wyruszyć w podróż powrotną do Bejrutu. Należy więc przyjąć, że z jakichś powodów Callimachus nie dotrzymał umówionego terminu, przez co został zobowiązany do natychmiastowego zwrotu pożyczki do rąk niewolnika Erosa. Callimachus jednak nie zwrócił pieniędzy, ale wyruszył z Erosem w podróż powrotną do Bejrutu, przez co należy uznać, iż stał się dłużnikiem w zwole. Na gruncie tego stanu faktycznego Scaevola analizuje dwa warianty: jeden, w którym zadaniem Erosa było jedynie odebranie pieniędzy od Callimachusa i przetransportowanie ich na koszt tego ostatniego do Rzymu, i drugi, w którym Eros był upoważniony przez swojego właściciela-pożyczkodawcę do zażądania zwrotu pożyczki w dowolnym miejscu i czasie w trakcie wyprawy. W obu tych przypadkach zdaniem Scaevoli Callimachus był bezwarunkowo zobowiązany do zwrotu pożyczki i zatonięcie statku nie miało wpływu na roszczenie wierzyciela (ponieważ po 13 września pożyczka stała się wymagalna na mocy wcześniejszych uzgodnień między stronami). W sytuacji jednak,

gdy zakres upoważnienia Erosa obejmował możliwość zażądania zwrotu pożyczki w dowolnym miejscu i czasie, fakt nieodebrania pożyczonych pieniędzy po upływie przewidzianego terminu i udzielenia zgody na podróż powrotną mógł stanowić okoliczność będącą podstawą przyznania Callimachusowi zarzutu procesowego przeciwko żądaniu wierzyciela zwrotu pożyczki pomimo zatonięcia statku.

Należy więc zastanowić się nad istotą różnicy między tymi dwoma wariantami kazusu. W obu przypadkach Callimachus, który nie zastosował się do terminu zastrzeżonego w umowie, popadł w zwłokę i stał się bezwarunkowo zobowiązany do zwrotu pożyczki. Kontynuował on jednak realizację zaplanowanej inwestycji zgodnie z tym, co było przewidziane w umowie, mając na to zgodę agenta pożyczkodawcy – Erosa, który wraz z Callimachusem wyruszył w podróż powrotną do Bejrutu. Zdaniem Callimachusa w obu tych przypadkach zgoda Erosa nie ma wpływu na istnienie zobowiązania Callimachusa do zwrotu pożyczki, z zastrzeżeniem, że jeżeli zakres upoważnienia Erosa obejmował możliwość zażądania natychmiastowego zwrotu pożyczki w każdym miejscu i w dowolnym czasie, fakt, że zgodził się na wypłynięcie z Brindisi po upływie zastrzeżonego w umowie terminu, może być podstawą do przyznania Callimachusowi zarzutu procesowego.

Centralnym problemem, który analizował Scaevola, była zatem możliwość modyfikacji pierwotnych ustaleń między pożyczkodawcą a pożyczkobiorcą w pożyczce morskiej, przez agenta wierzyciela nadzorującego prawidłową realizację postanowień kontraktu przez pożyczkobiorcę. Jak wynika z zaproponowanego przez jurystę rozstrzygnięcia, jeżeli taki agent miał możliwość modyfikacji pierwotnych ustaleń dotyczących terminu zwrotu pożyczki w sytuacji, w której dalsza realizacja inwestycji wiązałaby się ze zbyt dużym ryzykiem dla wierzyciela, jego zgoda na dalsze kontynuowanie rozpoczętej inwestycji mimo przekroczenia przez pożyczkobiorcę terminu wskazanego w umowie mogła stanowić podstawę do przyznania pożyczkobiorcy zarzutu procesowego. Prawdopodobnie byłaby to *exceptio pacti* z tytułu nieformalnego porozumienia modyfikującego treść oryginalnej umowy zawartej między stronami.

Przyjmując taką interpretację tekstu Scaevoli, nie ma większego znaczenia, z jakich powodów Callimachus nie dotrzymał terminu

przewidzianego w umowie, po którym stał się zobowiązany bezwarunkowo do zwrotu pożyczki do rąk agenta wierzyciela, bowiem z punktu widzenia rozważań prowadzonych przez jurystę istotny jest sam fakt popadnięcia Callimachusa w zwłokę ze zwrotem pożyczki. Interpretacja fragmentu tekstu zaczynająca się od słów *et cum ante idus supra scriptas secundum conventionem mercibus in navem impositis cum Erote conseruo Stichi quasi in provinciam Syriam perventurus enavigavit* nie ma zatem większego znaczenia w kontekście obu analizowanych w kasusie wariantów, skoro Scaevola wyraźnie zaznaczył, że oba dotyczą sytuacji, w której Callimachus stał się już zobowiązany do natychmiastowego wysłania pieniędzy do Rzymu, a więc popadł w zwłokę. Skłaniałabym się raczej ku interpretacji, że o ile towary zostały załadowane na statek na krótko przed umówioną datą, o tyle z jakichś powodów Callimachus wypłynął z portu już po upływie terminu, jednak nie uważam tego za okoliczność istotną dla analizy przypadku opisanego przez Scaevolę.

Na zakończenie prowadzonych rozważań chciałabym również zwrócić uwagę na do tej pory niedostatecznie doceniany w literaturze romanistycznej aspekt kasusu analizowanego przez Scaevolę dotyczący właśnie relacji między pożyczkodawcą a działającymi w jego imieniu agentami – występującymi w kasusie niewolnikami – Stichusem i Erosem, która to relacja moim zdaniem miała kluczowe znaczenie dla rozstrzygnięcia przyjętego przez jurystę. Jednocześnie analiza tej relacji wydaje się interesująca z punktu widzenia rekonstrukcji modeli prawnych inwestycji w sferze handlu morskiego, których to schemat, jak sugerują źródła, nie ograniczał się tylko do prostego modelu, w którym występował jeden inwestor i jeden pożyczkobiorca, ale których struktura była dużo bardziej skomplikowana¹⁶. Zagadnienie to jednak wykracza poza ramy niniejszego artykułu i będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

¹⁶ Por. D. 22,2,6 z uwagami Z. BENINCASA, *op. cit.*, s. 150-159.

POŻYCZKA MORSKA CALLIMACHUSA - UWAGI NA MARGINESIE TEKSTU
SCAEVOLI D. 45,1,122,1

Streszczenie

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest tekst pochodzący z *digesta* Scaevoli traktujący o pożyczce udzielonej Callimachusowi na zakup towarów transportowanych drogą morską w kontekście rekonstrukcji stanu faktycznego będącego przedmiotem rozważań jurysty. Szczególne zainteresowanie romanistów wzbudzało m.in. ustalenie, dlaczego Callimachus pozostał zobowiązany do zwrotu pożyczki morskiej pomimo, iż statek, na którym transportował towary zakupione ze środków pochodzących z tej pożyczki zatonął. Zdaniem autorki jednak ustalenie tej okoliczności nie ma żadnego znaczenia dla analizowanego przez jurystę zagadnienia. Jej zdaniem bowiem *meritum* rozważań Scaevoli stanowi druga część tekstu koncentrująca się na możliwości modyfikacji pierwotnych ustaleń między pożyczkodawcą a pożyczkobiorcą w pożyczce morskiej, przez agenta wierzyciela podróżującego z pożyczkobiorcą i nadzorującego prawidłową realizację postanowień kontraktu przez tego ostatniego. W tej części zaś jurysta z góry zakłada, że bohater kazusu, Callimachus, popadł w zwłokę ze zwrotem pożyczki, a więc nie wywiązał się ze zobowiązań wynikających ze złożonej agentowi pożyczkodawcy stypulacji.

CALLIMACHUS' MARITIME LOAN: NOTES ON SCAEVOLA D. 45,1,122,1

Summary

This article discusses a passage from Scaevola's digest on a loan granted to the merchant Callimachus for the purchase of maritime cargo. The passage is analysed in the context of a reconstruction of the case described by Scaevola. One of the questions often asked hitherto in Roman Law studies on this point is why Callimachus was obliged to repay the loan if his ship sank. However, in my opinion this question is irrelevant for the case analysed by Scaevola, since the essential point of

his deliberations comes in the second part of the passage and focuses on the possibility of the creditor and the borrower modifying their original arrangements for a maritime loan through the services of the creditor's agent travelling with the borrower and supervising the proper implementation of the contract. In this part of the passage Scaevola presumes that Callimachus was overdue with the repayment of the loan, and that was why he did not fulfil his obligations resulting from the promise he had made to the creditor's agent.

Słowa kluczowe: *fenus nauticum*, *pecunia traiectica*, pożyczka morska, pożyczka Callimachus

Keywords: *fenus nauticum*, *pecunia traiectica*, maritime loan, Callimachus' loan.

Literatura

- ANKUM H., *Minima di Tabula Pompeiana* 13, «Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique» 33/1988, s. 271-289.
- ANKUM H., *Quelques observations sur le prêt maritime dans le droit romain préclassique et classique*, [w:] *Symboles*, Athènes 1994, s. 105-113.
- BENINCASA Z., 'Periculi pretium'. *Prawne aspekty ryzyka związanego z podróżami morskimi w starożytnym Rzymie (II w. p.n.e.- II w. n.e.)*, Warszawa 2011.
- BISCARDI A., 'Actio pecuniae traiecticae'. *Contributo alla dottrina delle clausole penali*, Siena 1947 (wyd. 2 – Torino 1974).
- BISCARDI A., 'Pecunia traiectica' e 'stipulatio poenae', |«Labeo» 24/1978, s. 276-299.
- BLICHARZ G., *Prawne aspekty finansowania transportu morskiego w starożytnym Rzymie*, «CPH» 64.2/2012, s. 293-316.
- CASTRESANA HERRERO A., *El prestamo marítimo griego y la 'pecunia traiectica romana'*, Ediciones Universidad de Salamanca Salamanca 1982.
- GOLDSCHMIDT L., *Untersuchungen zu l. 122 § 1 D. de V.O. [45,1]*, Heidelberg 1855.
- KRAMPE CH., *Der Seedarlehensstreit des Callimachus. D. 45.1.122.1 Scaevola 28 digestorum*, [w:] 'Collatio Iuris Romani', *Études dédiées à Hans Ankum*, Amsterdam 1995, s. 207-222.
- VON LÜBTOW U., *Das Seedarlehen des Callimachus*, [w:] *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*, München 1976, s. 329-349.
- DE MARTINO F., *Sull'actio pecuniae traiecticae*, «RDN» 10.1/1949, s. 19-40.
- MENTXAKA R., *La pignoración de colectividades en el derecho romano clásico*, Servicio editorial Universidad del País Vasco, 1986.

- PALMIRSKI T. [red.], *'Digesta Iustiniani'. Digesta justyniańskie. Tekst i przekład*, VII.2, Kraków 2017.
- PONTORIERO I., *Il prestito marittimo in diritto romano*, Bononia University Press, Bologna 2011.
- PURPURA G., *Ricerche in tema di prestito marittimo*, «AUPA» 39/1987, s. 189-335 (= *Ricerche in tema di prestito marittimo*, [w:] *Studi romanistici in tema di diritto commerciale marittimo*, Palermo 1996, s. 95-239).
- REINOSO-BARBERO F., *El 'foenus nauticum' de Calimaco*, [w:] *Studi in onore di Arnaldo Biscardi*, V, Milano 1984, s. 298-310.
- ROUGÉ J., *Prêt et société maritimes dans le monde Romain*, «Memoirs of the American Academy in Rome» 36/1980 (= *The Seaborne Commerce of Ancient Rome: Studies in Archeology and History*, red.: J.H. D'ARMS, E.C. KOPF), s. 291-303.
- DE SALVO L., *Economia privata e pubblici servizi nell'impero romano. Corpora naviculariorum*, Messina 1992 (= «Kleio. Journal of the Department of History University of South Africa» 5/1992).
- SIRKS B., *Sailing in the Off-Season with Reduced Financial Risk*, [w:] *'Speculum Iuris'. Roman Law as a Reflection of Social and Economic Life in Antiquity*, red. J.-J. AUBERT, B. SIRKS, Ann Arbor 2002, s. 134-150.
- STELZENBERGER B., *Kapitalmanagement und Kapitaltransfer im Westen des Römischen Reiches*, Rahden/Westf. 2008 (= «Pharos. Studien zur grieschisch-römischen Antike» 23/2008).
- ZIMMERMANN R., *The Law of Obligations*, Cape Town 1990.